

Szellemi erőtereink Cseke Péter:
Védjegyek. Íróportrék
– ellenfényben,
Kriterion Könyvkiadó,
Kolozsvár, 2011.

„A kiválóak munkássága pedig átnyúlik a jelenbe, és magatartásra ösztönöz, mai életünk hatótényezőjévé válik. Nem lezárt fejezet, hanem fundamentum. Hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.”

(Mikó Imre)

Nem véletlenül választottuk Cseke Péter legújabb kötetéről szóló méltatásunk jeligéjévé Mikó Imre szavait. A Kriterion Könyvkiadónál megjelent újabb munkájában ő is az előtte járók és kortársak – köztük Mikó Imre – életpéldáját, munkásságát idézi a mai olvasók elé azért, hogy az ösztönző erőként épüljön be gondolatvilágunkba, jelent és jövőt kutató törekvéseink fundamentumává váljon. A kötet alcíme: *Íróportrék – ellenfényben*. Évtizedeket felölelő kutatásainak esszenciájaként a kilencvenéves erdélyi kisebbségi lét markáns egyéniségeit állítja elé, vall róluk tudományos hitelességgel, mély érzelmi kötődésről tanúskodó bensőséges sorokban. Egy ilyen kötet magában hordozza a szubjektivitás vonásait is, a kiválasztás a szerző személyiségére, a maga lelki alkatára, tudományos orientáltóságára, gondolkodásmódjára is fényt vet. E vonatkozásban igen találó a kötet cím: a kötetben közölt íróportrék *védjegyek*, Cseke Péter munkásságát hitelesítő személyiségek, kiket tanítványként követ, példaképeknek tart, az utána jövők számára is követendőnek ítélik.

Az erdélyi magyar irodalomtörténet igencsak bővelkedik olyan munkákban, kötetekben, amelyek az életműveken túl, az alkotókat hozza, helyezi rivaldafénybe. A reflektorok forrása lehet önéletírás – gondoljunk csak Nagy István, Kacsó Sándor, Balogh Edgár memoárjaira. Lehet interjúkötet – Beke György *Tolmács nélkül*, továbbá a Marosi Ildikó által írt, Erdélyi Lajos fotóival illusztrált, húsz romániai magyar író vallomásait közlő *Közlekedések*. Ne feledjük ki e sorból az Erdélyi Szépművéses Céh által 1935-ben és 1942-ben *Erdélyi csillagok* címmel megjelentetett kiadványaikat, a Kántor Lajos szerkesztésében azonos címmel, a Héttorony Könyvkiadó által 1990-ben megjelentetett kötetet, mely alcímével jelzi a benne foglaltaknak az előbbitől eltérő időkeretét: *Újabb arcok Erdély szellemi múltjából*. Szólnunk kell továbbá a marosvásárhelyi Mentor Kiadó által 1998-ban meg-

jelentetett *Erdélyi Panteon* című négykötetes munkáról, melyet szerkesztője – Jánosházy György – azzal a reménnyel indított útjára, hogy „hozzájárul szellemi múltunk értékeinek jobb ismeretéhez és megőrzéséhez”. (Talán mondanunk sem kell, hogy e két

utóbbi kiadvány munkatársai közt ott találjuk Cseke Pétert – négy „címszó” alatt). Szép számmal sorakoznak könyvespolcainkon az olyan kötetek is, amelyekben egy-egy alkotó füzi csokorba, idézi maga elé azokat az írókat, költőket, akik pályafutásában, eszmei kibontakozásában szerepet játszottak. Mikó Imre *Akik előttem jártak* (1976) című könyvének ajánlásában olvashatjuk: „azokat választottam ki, akik nemcsak előttem jártak, hanem akiknek igyekeztem is a nyomukba lépni”. A személyes indíttatásra vall Huszár Sándor *Honnan tovább?* (1984) című kötete is, mely „utazás a tudatom körül” szándékával gyűjti csokorba az íróelődök világában történő barangolását. Mindenik kiadvány magán hordozza szerzője, illetve szerkesztője (a kiadó) szellemiségének pecsétjét, szándékát.

Cseke Péter is neves elődök nyomába szegődött. Minél mélyebbre ásott, annál inkább megtapasztalhatta, érezhette, hogy az előtte járók mily meghatározó módon alakították koruk közösségi tudatát, bővítették, tágították látókörét, nem utolsósorban az olvasóéit is. A megidézett személyiségek sosem öncélúan cselekedtek, személyes törekvéseiket mindig a közéletiség parancsából fakadó elhivatottság fűtötte.

Cseke Péter tudományos munkássága középpontjában a két világháború közötti erdélyi nemzetiségi küzdelmek kutatása áll, különös tekintettel a transzszilvanizmus eszmeáramlatával párhuzamosan, a harmincas években a közéletben irányváltó törekvéseket megfogalmazó, az *Erdélyi Fialatok* című lap köré csoportosuló nemzedék munkásságának feldolgozása. Eközben fogant meg benne a készítés, hogy feltárja „az írói pályaképek koordinátáit s egyszerre mind az értelmezések »életidejének« dimenzióit, koronként változó/gyarapodó »évgyűrűit«”. Nem csupán a tudományos munka gyümölcsöztetése végett, hanem napjainkat és jövőnket alakító pragmatikus szándékkal, hogy „mielőtt végleg az eszme-

és irodalomtörténet birtokába kerülne, tegyük lehetővé, hogy éltető szellemi erőterré válhasson”.

Szellemi erőtereink gazdag tárházából a könyv lapjain huszonhárom lezárt életpálya íve rajzolódik ki, olyan személyiségek arca, kikkel Cseke Péter előző köteteiben is találkoztunk. De így, együtt, mint a Kárpátok hajlataiban, tündéri völgyeiben fakadt források egyetlen, bő vizű folyammá egyesülve hordozzák magukban mindazon szellemi értékeket, amelyeket Erdély tudott s tud ma is nyújtani a magyarságnak. A megidézett személyek kétharmadának – Kós Károlytól Böződi Györgyig – munkássága a két világháború közötti időszakhoz kötődik, ahhoz a periódushoz, melyben korlátozottan, cenzúrázva ugyan, de még relatív szabadon szállhatott a gondolat, hangot adhattak az identitásunkat megtartó, erdélyi magyar közösségünket aktivizáló gondolatoknak. Akinek életútja áthajlik a későbbi évtizedekbe, személyükben is példázzák a diktatúra, a szellemörök intoleráns, az életpályát derékba törő kérelhetetlenségét.

Az első három életút – Kós Károlyé, Makkai Sándoré, Tamási Ároné – az új történelmi helyzetbe, a kisebbségbe jutott magyarság útkeresését jelző, létének szellemi programot szabó nagy szellemi áramlathoz, a transzszilvanizmushoz kötődik. A Kós Károlyról írottak „a Kárpát-medencei századok mélységéig visszanyúló Idő architektúrája szerint dolgozó” alkotót idézi elénk, aki a történelmi tények újraértékelésével „új magyar gondolkodás megteremtését, a külső veszélyekkel számoló kisebbségi életlátás kialakítását” sürgette. S hogy mennyire nem csak a provincia, a szülőföld érdekében, az Cseke Péter finnországi útjának élménye során kristályosodott ki benne: „Kós a legmostohább létviszonyok közepette is európai kitekin-téssel dolgozott, ugyanakkor pedig évezredes magyar örökségre támaszkodott. Annak történelmi teherbírásra alkalmas elemeit fejlesztette a maga idejében korszerű nemzeti szintézissé, egyetemes formanyelvűvé.” Az erdélyi gondolat hirdetőinek másik nagy egyénisége Makkai Sándor volt. A kisebbségi lét *non possumus* tételét megfogalmazó püspök egyéni áttelepedése körülményeinek, okainak taglalásakor Cseke Péter túl-lép annak érzelmi megközelítésén, a hatalmas vitát kiváltó döntését kiváltó személyes érveken, s rámutat arra, hogy „az erdélyi magyarság önrevízióját meghirdető ideológus úgy látja, hogy a kisebbségek sorsa egész Európában megpecsételődött”. Figyelemre méltó, hogy a korábban magamentő, önigazoló tettnek minősült *Nem lehet* című írása e kötet lapjain új meg-

világítást kap: „elsősorban a világ közvéleményét, »Európa lelkiismeretét« akarta felrázni”. Az Erdély sorsát meghatározó mélyáramlatokból Tamási Áron megidézésekor is az a mű – *Szülőföldem* – kerül Cseke Péter vizsgálódásának középpontjába, melyben a szerző „a maga *lelki hajlékába*” vezetve, „a magyarság gondjainak a megoldására keres választ”, hogy azok „szembesítésével sorsunk fölé emelkedhessünk, önma-gunk jobbik énjének a megerősítésére törekedjünk”. A megoldás kulcsát ő is tágabb összefüggésben keresi: „faluja és nemzete sorsát azonos értékrendszeren belül, egyetemes összefüggésekben szemléli”. Makkaival szemben vallotta, hogy „nekünk itthon kell betöltenünk a szellem törvényeit”. Publicisztikája, közéleti szereplése a bizonyosság rá, hogy tette is, amíg tehetette.

Ha valamiféle tagolást, határvonalat húznánk Cseke Péter „védjegyeinek” panteonjában, akkor Balázs Ferenc, Jancsó Béla és László Dezső neve mindenképp külön törzset alkotna a kötetben. A róluk szóló sorokat, szellemi nagyságok előtti tisztelet hangján túlmenően mély érzelmi töltet hatja át. Balázs Ferenc heroikus küzdelme jelképpé magaslik: „mindenfajta megváltás esélye mibennünk rejlik, tőlünk függ (...) az emberhez méltó életmód megte-remtésének lehetőségét az alulról fölfelé kiépülő civil társadalommodell érvényesítésében látta”. Míg ő egyedül vívta a falut formáló, felemelni kívánó küz-delmét, eszmetársai – Jancsó Béla és László Dezső – a közösség önszerveződésében találta meg élethiva-tása célját, „egy időszerűtlen »korszellem« megvál-toztatása igényével” léptek a közélet küzdőterére. Jancsó Béla kisebbségi jövőstratégiájának lényege – „csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat a szer-vezeti formákat, amelyek önálló államiság nélkül is megtarthatnak a szülőföldön magyarnak” – évtizedek múltán, „a Romániába szakadt magyarság harmadik életkezdésének” éveiben is érvényes, követendő program maradt. (A róla alkotott képet színesíti a Jancsó Adriennel folytatott beszélgetés.) *A kisebbségi élet ajándékai* című írásában László Dezső kortársait fölrazó alternatívát vetett fel: egyfelől a szétszóródás, szétszakadás, elpusztulás, a halál útját, másfelől kitermelni, megszervezni azokat az új erőket, amelyek megtarthatják, megőrizhetik őt az élet útján. Kortársait együttműködésre szólította, arra intette, hogy „kisebbségi helyzetben csak annak a politiká-nak van létjogosultsága, amelyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondokat egyaránt felvállalja”.

A szubjektív olvasat keltette csoportosítás szerint e körben szólunk „a romantikus népszemlélet helyett hiteles valóságképet” szorgalmazó Bözödi György munkásságáról. Jancsó Bélával és László Dezsővel egybeecsengően hirdette: „csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni”. Gondolataik, eszméik fölött ott lebegett a kérdés: „Mit jelent kisebbségi sorsban világ-megváltó gondolatokkal élni?” Válaszuk egyértelmű volt: „Nem halált – *életet* jelent. Azt a világot írják le, amelyik létezésüknek értelmet ad, amelynek jövőjéért írástudói felelősséget éreznek. Azokat a szálakat keresik, amelyek összekötik a létüknek értelmet adó világot a történelemmel, a nemzeti léttel, az emberiséggel.” Az erdélyi magyarság leírhatatlan vesztesége, hogy Jancsó Bélát, László Dezsőt, Bözödi Györgyöt 1944 után kiszorították az erdélyi szellemi életből, hallgatásra, belső száműzetésre, börtönre ítélték.

Bár még az impériumváltást követően elsodródott Erdélyből, Jancsó Béla révén azzal mindenkor rokon-szenvező részese volt Buday György. Segítségével az Erdélyi Fiatalok mozgalma bekapcsolódott az egyetemes magyar szellemi áramkörbe. Erdélyi szempontból szerencsésebb életút a Kőhalomban született, a tudományos kutatásaiban az „*élet teljességére*” törekvő László Gyuláé, aki az erdélyi tudományos élet kimagasló személyisége lett s maradt mindaddig, amíg a hatalom el nem űzte szülőföldjéről. A sors kegyesebb volt Szabó T. Attilához, aki több évtizedes munkával, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* megalkotásával – Ruffy Péter szavait idézve – „erdélyi szavakból székesegyházat épített (...). A kolozsvári Szent Mihály-templomhoz hasonlót”.

A harmincas évek erdélyi eszmeáramlatában új szint hoz Jancsó Elemér és a fáradhatatlan küzdő, örök optimista Balogh Edgár, akik a baloldal életstratégiáját jelenítik meg, mely előrevetíti az átmenetet egy új korba, olyan szintérre, amelyen csak ideig-óráig élt a demokratikus kibontakozás reménye. Balogh Edgár „a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság *belső kohéziójának megteremtésében*” jelölte ki a küzdelem célját, mely küzdelemben a baloldalnak szánt vezető szerepet. A Duna-konföderáció megvalósításának álmával kapcsolódott be az erdélyi magyar közéletbe, de csakhamar megtapasztalhatta azt, amit Németh László romániai látogatása során felismert: a folyó sosem lesz egy elképzelt államszövetség szimbóluma, „a Duna csak csónakút” a románok számára.

Az erdélyi szellemi évgyűrűk időben szélesbedő szegmentumában találjuk azokat az alkotókat, a kisebbség létkérdései fölött virrasztókat, kiknek élete és munkássága átnyúlik az erdélyi magyarság második életkezdésének korába, s bár korlátok közé szorítva, de lehetőséget nyújt a további szolgálatra is. Köztük találjuk Szabédi Lászlót, aki már fiatal korában önmaga és a világ megismerése végett sajátos érték kategóriákat jelölt ki: „Az élet és halál kategóriápar az első helyen áll, ezt követi a tér és idő, szeretet és gyűlölet, munka és ünnep, hit és kétely, erkölcs és szabadság...” Köztük öröklődött s jött rá arra, hogy „az erkölcsi törvények megvalósulása az egyén szabadságának a függvénye”, s amikor ráébredt arra, hogy ez a szabadság a dogmák eluralta világban lehetlenné vált, véget vetett életének. Az övétől eltérő utat járt be a kisebbségpolitikus Mikó Imre, akit már ifjú korában a székely autonómia, a Duna-konföderáció, a nemzetiségi jogok 1918 utáni alakulása kötött le. A falukutató mozgalomban meghatározó, kimagasló szociográfiai munkája – *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* – mindmáig aktuális kérdést vet fel, a mai kutatók számára is haszonnal forgatható alkotás. Megérhette, hogy megtűrt személyként kiadói asztalnál dolgozhatott, tanulmányokban és szépirodalmi művekben szolgálhatta a maga elé tűzött ideált: a kiválóak munkásságának ismertetését, beépítését a jelenbe, mondván, hogy „a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk”. Az erdélyi szociográfia kimagasló egyénisége, Horváth István nem a tudomány felől, hanem a kemény küzdelemre nevelő mezősi faluból indult, s vált – az öröklött és megszerzett kultúra birtokában – „leválthatatlan őrszemmé”, maradandó szellemi értékek megteremtőjévé. A *Magyarózdai toronyfalja* nem csupán egy kis falu „társadalmi és szellemi néprajzának módszeres feltárása”, messze túlmutat annak határain: „Nyelvem az itt megtelepedett egyik nép nyelve, de embernek az egyetemes emberiben érzem teljesen magam...”

A kötetben olvasható, a háborút követő pályaképek közül a Beke Györgyről és a Gáll Ernőről írottak jelzik, hogy a személyes kapcsolat mily meghatározó volt Cseke Péter eszmélésének alakulásában. Tanítómestereinek vallja őket, egyfelől a szociográfiai műhely gyakorlati fogásainak megismerésében, másfelől az elméleti megalapozásban kap tőlük oly útravalót, bátorítást, mely bőséges gyümölcsöt terem. „Nagy vállalkozások korának hőse, s egyszersmind alázatos nemzeti napszámos” – jellemzi Beke Györgyöt, a barangolást műfajjá

emelő író, aki nem kisebb célt, mint „*magunk keresését*”, a tudatos kisebbségi életmodell kialakítását tűzte ki célul, kinek kötetében „a nemzeti szempont primátusa érvényesül (...) az erdélyi magyarság történelmi teherbírásának, lelki ellenállásának és sorsképletének a letisztult megragadása, az összmagyarság sorsáért érzett felelősség vibráló erejétől kap távlatot.” Gáll Ernő a kompromisszumok világából – „manipuláltunk és mi is manipuláltunk” – jutott el a második kisebbségi életkezdés kisebbségi kérdéseinek kutatójává, az „értékvilágunkból kiesett hagyományvonulat” feltárójává, hogy a maga damaszkuszi útján eljusson a *sajátosság méltóságának* megfogalmazásáig.

Cseke Péter a hetvenes–nyolcvanas évek szellemi földrajzán külön helyet jelöl ki Gelu Păteanunak, a kiváló műfordítónak, akit az erdélyi szellemiség igaz román képviselőjének nevezhetünk. „Egyetlen megbízom a lelkiismeretem. Az a lelkiismeret, amely arra készítetett az elmúlt ötven esztendő során, hogy súlyos vádak terhe alatt merjek, akarjak és szeressek magyarbarát lenni” – vallotta 1990. március 15-én a fehér-egyházi Petőfi-emlékműnél.

A kortárs alkotó műhelyek, személyiségek sorából nem maradhatott ki Sütő András sem, akit az *Anyám könnyű álmot ígér* című alkotásával az írói szociográfia újrateheremtőjeként tartunk számon. Az „itt állok, másként nem tehetek” attitűd megfogalmazója a hűségre int, Tamási Áronnal egybecsengetően írta: nekünk „itthon vannak európai szintű elvégeznivalóink”. A róla írott lapokon Cseke Péter hangja visszafogottá válik, átadja a terepet neves irodalomtörténészeknek, kritikusoknak. Érezhetően közelebb áll hozzá földije, Szabó Gyula személye és munkássága. (Holtuk után a kötet lapjain békésen megférnek egymás mellett, elsimulnak az élet ádáz egymásnak feszülései. Természetes oldódás, hisz mindketten egyazon ügyet, az erdélyi magyarság identitásának, megmaradásának szolgálatát vállal-

ták.) „Tényfeltáró és valóságértelmező, korösszefüggéseket láttató munkákkal” vált a magyar szociográfia erdélyi műhelyének kiváló képviselőjévé. Családi krónikáival, valóságtükröző regényével, történelemfilozófiai esszéciklusával egyaránt az erdélyi valóság mélységeit tárta fel. Az „almási »communitas«” az erdélyi társadalom kicsiny darabja, mely – Sütő András művével azonos hullámhosszon – a magyarság sorsértelmezését segíti elő.

Cseke Péter védjegyeit megszemélyesítő alkotó panteonját a Páskándi Gézáról és a pályatárs Zágoni Attiláról írott sorok zárják. Mindkettőjükre érvényesek a hetvenes–nyolcvanas évekre erdélyi valóságát jellemző szavak: „Hogyha marandót akar alkotni, neki »szavakból sodort kötél« kell gyakorolnia”.

Minden kornak megvan a maga parancsa. Minden korban ki kell alakítani, meg kell alkotni a maga létstratégiáját, amelyek közös mederbe terelek, összefogják a kisebbség erőit. Ezt kellett, kell tenni az 1990-nel kezdődött harmadik kisebbségi életkezdéskor, ezt kell tennünk ma is. Ehhez

nyújtottak tájékozási pontokat Fábian Ernő társadalomalakító eszméi, ehhez nyújtanak támpontokat a szociográfiai munkák alkotói, azok az erdélyi műhelyek, melyek legkiválóbb képviselőivel e kötet lapjain megismerkedhettünk. Ők, együtt és külön-külön hitelesítik bennünk az írásunk jellegéjeként választott gondolatokat. Védjegyek ők mindannyian, Cseke Péter számára, mindazok számára, akiknek oly sokat jelent az erdélyi magyarság sorskérdésének ügye. Ők, együtt és külön-külön is példázzák, hogy ez távról sem jelent valamiféle provinciális bezárkózást, hiszen gondolataik, eszméik, céljaik vízbe dobott kőként jelzik: az erdélyi magyarság ügye, megmaradása összmagyar kérdésként, egyetemes kérdésként, következképp minden kisebbség kérdésként igényel mind sürgetőbb választ, megoldást.

Máriás József

Mütereberső (Nagynyárád), 2013.